

Тетяна Голіченко

Переднє слово до перекладу статті Анрі Бергсона «Французька філософія»

Стаття А. Бергсона «Французька філософія» вперше побачила світ у літературному часописі «Ля Ревю де Парі» 15 травня 1915 р.¹ З часом, але в тому самому 1915 р. її було оприлюднено вдруге - з численними авторизованими змінами - у збірці статей «Французька наука. Універсальна та міжнародна виставка в Сан-Франциско»²; паралельно ця сама редакція статті «Французька філософія» побачила світ у вигляді окремої брошури³. Більш ніж через 15 років, а саме 1933 р., ця праця зазнала третьої редакції та, відповідно, четвертого оприлюднення⁴; цього разу співавтором Бергсона виступив один із його близьких колег та послідовників⁵ Едуард ле Рой⁶, який, до того ж, був одним із перших дослідників творчості Бергсона. Четверта редакція (але п'яте видання) статті побачила світ уже в період святкування 100-річчя з дня народження філософа, у складі другого тому «Творів та виступів» Бергсона⁷. Остання — п'ята — редакція (але шосте видання), переклад якого читач тримає

¹ H. Bergson, La philosophie française, in *La Revue de Paris*, 15 mai 1915, pp. 236-256.

² H. Bergson, La philosophie française, in *La Sciencefrançaise, Exposition universelle et internationale de San Francisco*, Paris, Larousse, 1915, tome 1, pp. 15-37.

³ Це видання, реалізоване у вигляді tiré à part, знаходиться в Національній бібліотеці Франції під кодом 8R27607.

⁴ H. Bergson, E. Le Roy, La Philosophie française, in *Science française, nouvelle édition entièrement refondue*, Paris, Larousse, 1933, pp. 1-26.

⁵ Не вдаючись у подробиці проблеми «Бергсон та бергсонізм», не можемо відмовити собі в задоволенні зачитувати ледь не крилату фразу французького історика філософії Анрі Гуйє щодо модусу існування вчення Бергсона: «Велич філософа не вимірюється кількістю його учнів, особливо коли йдеться про такий тип філософії, як філософія Бергсона. Адже вона пропонує ледь не відмову від самої ідеї учнів та послідовників» (H. Gouhier, Avant propos, in Bergson H., *Mélanges*, Paris, PUF, 1972, p. VII).

⁶ Едуард ле Рой (Edouard Le Roy, 1870-1954), французький філософ та математик, у повному розумінні цього слова послідовник Бергсона: він не тільки так само, як Бергсон, починав як математик, не тільки вважав себе його учнем, а й заступив свого вчителя у кріслі члена Французької Академії.

⁷ H. Bergson, *Ecrits et paroles / Textes rassemblés par R.-M. Mossé-Bastide*, Paris, 3 vol., Paris, PUF, 1957-1959.

перед собою, заснована, фактично, на третій редакції, де авторами виступають Бергсон та Ле Рой, була підготовлена Андре Робіне (André Robinet), відомим істориком філософії та, зокрема, спеціалістом-бергсонознавцем, для другого тому «Творів» Анрі Бергсона⁸.

Варто відзначити особливості цієї останньої редакції - адже в ній збережені (у примітках, внизу сторінки під символами a, b...) попередні редакції «Французької філософії», про які ми говорили вище. При цьому попередні чотири редакції тексту позначені у такий спосіб: перші три редакції - римськими цифрами, відповідно I, II, III, а четверта редакція, яка побачила світ у «Текстах та виступах», позначається як EP (скорочення від фр. «Ecrits et Paroles»). У зв'язку з тим, що в переважній кількості випадків паралельне надання варіантів з попередніх редакцій твору принципово не змінюють змісту п'ятої — останньої - редакції, перекладач звертався до перекладу «основного» тексту п'ятої редакції.

Усі примітки в тексті, що належать Бергсону, залишені в незмінному вигляді; ці примітки позначені символами 1, 2... та містяться внизу сторінки; в оригінальному тексті нумерування приміток починається заново на кожній сторінці; з огляду на зручність оперування з українським перекладом ми дозволили собі зробити суцільне нумерування приміток Бергсона; в іншому примітки Бергсона залишені та перекладені *tels quels* (наприклад, у деяких випадках Бергсон обмежувався лише прізвиськом філософа, не уточнюючи його імені; систематично вказуючи у примітках роки життя згадуваних філософів, Бергсон іноді

⁸ Йдеться про двотомне видання творів Бергсона, яке має назву «Твори» і досить часто фігурує у професійному середовищі як «Видання до сторіччя» («Edition du centenaire»). Перший том двотомника має назву «Твори» («Oeuvres») і побачив світ у рік сторіччя з дня народження філософа. Другий том «Творів» має назву «Різне» («Mélanges») і вперше побачив світ 1972 р. До його складу увійшли, крім філософських та історико-філософських творів (зокрема «Ідея місця у Арістотеля»), листування філософа, тексти виступів та документи, які свідчать про його громадську діяльність. Текст статті «Французька філософія» надрукований на с. 1157-1189 другого тому «Творів» А. Бергсона. З огляду на різнобічність текстів, що увійшли до «Різного», варто знову навести слова А. Гуйє щодо історико-філософської значущості видання: «...сьогодні... ми пересвідчилися в тому, що написання історико-філософського дослідження творчості Бергсона є неможливим поза зустріччю із самим філософом» (H. Gouhier, Avant propos, in Bergson H., *Mélanges*, PUF, 1972, p. VIII). Відтак другий том «Творів» і є не чим іншим, як своєрідним наближенням до «зустрічі із Бергсоном», а стаття «Французька філософія» є, відповідно, об'явкою «зустрічі» з Бергсоном — істориком філософії.

опускав біографічні довідки - тоді перекладач у примітках додавав короткі відомості щодо років життя цих філософів). У випадках, коли перекладач вважав за потрібне додати до тих приміток, які були зроблені самим Бергсоном, деякі доповнення, необхідні українському читачеві, то ці примітки-доповнення були вміщені в квадратні дужки та розміщені в кінці тексту. Перекладач керувався таким принципом у написанні цих приміток: якщо прізвище філософа чи вченого (наприклад, у випадку згадування Борде та Бартеза, Бело чи Олле-Ляпрюна) або ж назва наукової школи (наприклад, у випадку згадування «віталістичної школи в Монпельє») є зовсім невідомими або мало відомими українському читачеві, та потребує, щонайменше, написання французькою мовою (для подальшого їх впізнання в інших контекстах) та мінімальних біографічних чи інших відомостей, тоді така примітка додавалася.

При написанні роз'яснювальних приміток перекладач зіткнувся з таким парадоксом: звісно, згадування щодо внеску Е. Дюркгейма або К. Леві-Брюля, Т. Рібо або Ж.-М. Шарко, А. Пуанкаре або О. Конта ми залишили без приміток - адже вони є авторами, безсумнівно відомими в Україні. У той самий час ми вважали вкрай необхідним (аби читач повною мірою зміг оцінити рівень історико-філософської ерудованості, яку А. Бергсон продемонстрував у своєму творі) надати примітки стосовно досить яскравих та відомих у європейському контексті авторів, деякі з них до сьогодні залишаються мало- або навіть зовсім невідомими в «українській історії історії французької філософії XIX ст.» У цьому сенсі текст «Французької філософії» є надзвичайно важливим як свідок бергсонівського варіанту конфігурації «французької історії французької філософії», який заслуговує на найвищу довіру⁹.

⁹ Підкреслюючи оригінальність блискучої бергсонівської панорами французької філософської думки, слід зазначити, що вона насправді була лише вершиною величезного айсбергу відносно сучасних їй праць інших французьких авторів, які також були присвячені історії французької філософії та гуманітаристики. Зокрема йдеться про працю І. Тена «Класична французька філософія XIX ст.» (перше видання якої було здійснене 1857 р.), професійно та публічно яскраву працю Ф. Равессона «Звіт про стан французької філософії у XIX столітті» (1867 р.); у цьому ж ряду варто згадати і працю Т. Рібо «Філософія та психологія у Франції» (1877 р.), не забуваючи як про критичну працю П. Жане «Філософська криза: Тен, Ренан, Літрє, Вашро» (1865 р.), так і про синтетичну працю «Сучасна філософія» А. де Маржері, яка побачила світ 1870 р. Слід зазначити, що перші два десятиріччя XX століття були позначені відродженням наукового та патріотичного інтересу до

Від технічних зауважень перейдемо до зауважень змістовних. Нагадаємо, що стаття «Французька філософія» ініціально була не чим іншим, як досить розлогим виступом, що був присвячений досягненням французького філософського генія, починаючи з Декарта та до часів, сучасних самому Бергсону. Хоча Бергсон і не виголосив його безпосередньо (візит філософа у Сполучені Штати відбувся пізніше, у 1917 р.), поява «Французької філософії» стала подією не тільки історико-філософського, а й політичного характеру.

Написаний з нагоди проведення Всесвітньої виставки в одному з найбільших міст Сполучених Штатів Америки - потенційного якщо не спільника, то принаймні прихильника Антанти (1907-1917 рр.)¹⁰, цей текст був навантажений не тільки суто науковим, а й більш широким - культурно-посередницьким та навіть поміркованим патріотичним змістом.

історії французької філософії, особливо в контексті «історії національного духу». Так, по тому, як уперше побачив світ натхнений, але патріотично стриманий твір Бергсона «Французька філософія», побачив світ твір М. Барреса «Духовні витоки Франції» (M. Barres, *Les diverses familles spirituelles de la France*, Paris, Emile-Paul, 1917). Немає нічого дивного, що в умовах війни такі різні за своїми політичними та життєвими позиціями мислителі вдаються до тем, які так чи інакше звертаються до теми французької політичної та інтелектуальної ідентичності. Але якщо твір Бергсона, навіть незважаючи на його контекст, сповнений тиші та зосередженості, блискучий за стилем і за своїм соціальним та історико-релігійним змістом, текст Барреса просто-таки вибухає патріотично-пафосними пасажами. Крім цих двох яскравих свідчень намагання досягнути особливості французького філософсько-інтелектуального генія, слід зазначити й інші твори, у яких упродовж першої половини ХХ ст. були досягнуті та проаналізовані основні тенденції французької сучасної філософської думки. У методологічній історико-філософській перспективі йдеться про поставання та інституалізацію такої галузі історико-філософських досліджень, як «французька історія французької філософії». В цьому сенсі згадані вище праці великих попередників Бергсона фактично надихали початки інституалізації цієї галузі, яка з часом зазнала успішного та яскравого розвитку. З цієї точки зору історико-філософська праця Бергсона виявилась такою, що визначала певний канон та була визнана сучасниками і наступниками філософа у цій галузі. Якщо говорити про сучасників Бергсона, праці яких були присвячені темі історії французької філософії, то йдеться про такі: Delbos V., *La Philosophie française*, Paris, In Octavo, 1919; Parodi D., *La Philosophie contemporaine en France: essai de classification des doctrines*, Paris, Alcan, 1919 ; Cresson A., *Les courants de la pensée philosophique française*, Paris, Armand Colin, 1927 (reimpression en 1941 et 1946); Benrubi J., *Les sources et les courants de la philosophie contemporaine en France*, Paris, F. Alcan, 1933; Lavelle L., *La philosophie française entre deux guerres*, Paris, Aubier/Montaigne, 1942. Що ж до наступників Бергсона, то тут слід назвати праці: M. Serres, *Eloge de la philosophie en langue française*, Paris, Fayard, 1995; J.-F. Mattéi (dir.), *Philosopher en Français*, Paris, PUF, 2001.

¹⁰ У самих Сполучених Штатах щодо трагічних подій у Європі в цей час відбувалася запекла боротьба між ізоляціоністами та інтервенціоністами.

Нагадаємо, що 1915 рік - це був час, коли французькі війська зазнавали нещадних поразок¹¹, військові успіхи були примарними та існували лише в уяві найнеадекватніших пропагандистів (так званих «солов'їв бійні»), країна реально стояла перед загрозою втрати суверенітету. Ситуація французьких інтелектуалів на той час була досить складною: значна їх частина не поділяла позиції націоналізму (на яких стояли такі яскраві мислителі та письменники, як Моріс Баррес, Шарль Моррас), не була прихильниками патріотичних організацій («Патріотичної Ліги» чи «Аксьйон франсез»), була надзвичайно далекою від мілітаризму та відвертої буланжистської пропаганди, але не могла й залишатися байдужою до страждань нації та загрози зневажання здобутків французької цивілізації перед німецькою мілітаристською загрозою. У цих непростих умовах Бергсон віртуозно виконав свою місію¹²: він відповів на вимоги часу так, як належало видатному філософу та відповідальному громадянину. Текст Бергсона аргументовано засвідчував потужність французького наукового та філософського генія, одночасно підкресливши як його особливість, так і фундаментальність щодо інших європейських традицій філософування. «Французька філософія» Бергсона звучить як заклик до захисту одного зі стовпів європейського спільного інтелектуального здобутку, який у ці трагічні часи Першої світової війни зазнавав загрози якщо не знищення, то болісного пониження.

Як свідчить текст «Французької філософії», Бергсон досить упевнено, але разом з тим - делікатно продемонстрував досягнення французького філософського генія та сформулював ті особливості філософського духу Екзагону, які, на його думку, є визначальними щодо розуміння світового значення французького філософського генія. Не принижуючи імперських мілітарних та інтелектуальних замахів пангерманізму, Бергсон, разом з тим, у деяких своїх оцінках особливостей французького та

¹¹ Час першого видання статті у травні 1915 р. збігся з чи не найдраматичнішим періодом французької історії часів Першої світової війни: це був час між битвами під Марною (вересень 1914 р., 80 тисяч загиблих з боку французів) та Соммою (червень—листопад 1916 р., 204 тисяч загиблих з боку французів); попереду був ше Верден (лютий—грудень 1916 р., 160 тисяч загиблих із французького боку).

¹² Про культурно-політичні та посередницькі місії А. Бергсона докладно йдеться в дисертації Філіппа Сулеза - одного з найблисучіших сучасних дослідників філософа та автора його біографії, див.: Philippe Soulez, *Bergson: le philosophe et l'homme politique* (thèse d'Etat, Paris, Sorbonne, 1986); Philippe Soulez, Frédéric Worms, *Bergson*, Paris, PUF, 2002.

німецького філософських підходів, прагне до пояснення тих позитивних, на його думку, властивостей французького способу філософування, якими є, відповідно, зв'язок філософії з природничими науками, відмова від тотальної систематичності викладу філософських ідей, довіра до інтуїтивних та інтроспективних даних свідомості, стилістична легкість та простота у викладі найскладніших філософських проблем. Ознайомлення українського читача з працею Бергсона, як нам видається, відкриє нові перспективи для тих українських дослідників, які прагнуть осягнути історію французької філософської традиції за допомогою одного з найвидатніших її представників.